

Моїсєєва Н.І.
Державний біотехнологічний університет
Харків, Україна

**ЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ, АЗЕРБАЙДЖАНУ,
КАЗАХСТАНУ ТА БІЛОРУСІ**

Актуальність теми визначається необхідністю глибокого аналізу процесів розвитку пострадянських країн, зокрема України, в контексті глобалізаційних викликів, трансформаційних процесів та соціально-економічних проблем. Проблема пошуку моделей розвитку для цих країн залишається важливою в умовах їх інтеграції у світову економіку, а також забезпечення національної безпеки, політичної стабільності та розвитку економічного потенціалу.

Особливо важливим є порівняння українського шляху з іншими пострадянськими країнами, такими як Казахстан, Азербайджан і Білорусь, що дозволяє визначити спільні та відмінні фактори розвитку. Вивчення моделей розвитку цих країн допомагає не лише визначити стратегії адаптації до умов глобалізації, але й виявити роль політичної еліти, олігархічних структур та державної політики в процесах національної модернізації.

Для України це питання є надзвичайно важливим у контексті її європейської інтеграції, реформування економічної та політичної системи, а також формування стабільної моделі розвитку, яка б зберігала баланс між національними інтересами та вимогами глобальної економіки. Тому дослідження проблеми розвитку пострадянських країн є актуальним не лише в теоретичному, але й в практичному аспекті.

Вивчення економічних моделей пострадянських країн є складним і багатогранним процесом, що вимагає застосування різних теоретичних підходів та методів. Кожна з пострадянських держав має унікальний шлях розвитку, і дослідники використовують різноманітні наукові парадигми для аналізу процесів трансформації, перехідної економіки, а також впливу глобалізації на національні економіки. Важливими є не лише економічні фактори, але й політичні, соціальні та культурні аспекти, які відображаються на процесах економічної трансформації.

1. Підхід перехідної економіки

Один з основних підходів до вивчення економічних моделей пострадянських країн – це концепція перехідної економіки, яка фокусується на процесах трансформації від централізованої планової економіки до ринкової. Цей підхід, заснований на роботах таких економістів, як Адам Сміт, Джон Мейнард Кейнс та Фрідріх Хайєк, досліджує роль держави в економічних перетвореннях і важливість економічних реформ для забезпечення сталого розвитку.

У межах цього підходу українські дослідники зосереджуються на аналізі процесу трансформації планової економіки в ринкову. Одним із ключових

авторів є Іван Миколайчук, який вивчає етапи лібералізації, дерегуляції та приватизації в пострадянських країнах, зокрема в Україні. Інший представник цього напрямку – Володимир Лановий, який аналізує макроекономічні реформи та трансформацію вітчизняної економіки. Лановий є автором численних робіт, що стосуються переходу до ринку та лібералізації економічних процесів.

Загалом, перехідний період характеризується кількома ключовими етапами:

- Лібералізація: процес звільнення економіки від державного контролю, в тому числі щодо цін, торгівлі та виробництва.
- Деретуляція: спрощення або ліквідація нормативних обмежень, що дозволяє підприємствам більш ефективно працювати в умовах ринкової економіки.
- Приватизація: передача державної власності в руки приватних осіб чи компаній.

Цей підхід дозволяє зрозуміти, якими засобами і на яких етапах пострадянські країни здійснюють адаптацію до ринкових умов, і чому деякі з них відчують труднощі на шляху цих реформ. Україна, зокрема, через війни та політичні кризи, проходить більш складний шлях перехідної економіки, в порівнянні з країнами, де зміни були менш радикальними або відбувалися за більш стабільних умов.

2. Інституціональний підхід

Інституціональна економіка є ще одним важливим підходом до вивчення економічних моделей пострадянських країн. Вона акцентує увагу на ролі інститутів – законодавчих, політичних, економічних та соціальних структур, які формують економічні стосунки в суспільстві. Дослідники, такі як Дуглас Норт і Олівер Вільямсон, стверджують, що ефективність ринкової економіки залежить від інституційної середовища, зокрема від здатності держави забезпечити правову безпеку, захист прав власності та боротьбу з корупцією.

Інституціональний підхід до вивчення пострадянських економічних моделей в Україні представлений дослідженнями, що зосереджуються на аналізі інститутів, які визначають ефективність економічних перетворень. Одним із таких авторів є Юрій Буздуган, який працює над проблемами інституційних реформ та соціально-економічного розвитку в умовах пострадянської трансформації. Також важливим є внесок Петра Капустіна, який досліджує економічні та політичні інститути, а також роль права у формуванні стабільної економічної системи.

Цей підхід особливо актуальний для пострадянських країн, де зміни в економічних відносинах часто супроводжуються недостатністю ефективних інститутів, що обмежує розвиток ринкових механізмів і сприяє зростанню олігархії та корупції. В Україні, Казахстані та Білорусі недостатньо ефективні інститути контролю та правопорядку, що призводить до відставання від країн, де інституційні зміни відбувалися більш успішно.

3. Глобалізаційний підхід

З глобалізацією пов'язаний ще один важливий аспект дослідження економічних моделей пострадянських країн – вплив зовнішніх факторів, зокрема глобальних економічних процесів, міжнародної торгівлі та фінансових потоків. Пострадянські країни після розпаду СРСР відчували на собі всі плюси і мінуси глобалізаційних процесів.

Теоретики глобалізації, такі як Мануель Кастельс та Джозеф Стігліц, зазначають, що пострадянські країни повинні адаптуватися до міжнародних стандартів для того, щоб стати частиною глобального ринку. Однак не всі країни пострадянського простору змогли досягти таких результатів через різні економічні та політичні фактори. Україна, яка прагне інтегруватися в ЄС та НАТО, стикається з особливими викликами в умовах війни з Росією, а Білорусь, на відміну від неї, має більший акцент на внутрішній економічній стабільності, навіть на шкоду зовнішньоекономічним зв'язкам.

Використання глобалізаційного підходу активно представлено в працях українських вчених, які аналізують вплив зовнішніх факторів на економічні моделі пострадянських країн. Одним із провідних авторів у цьому напрямку є Олександр Палій, який досліджує глобалізаційні процеси та їхній вплив на економічну політику України, зокрема на інтеграцію в ЄС. Дослідження Сергія Кураса охоплюють проблематику міжнародної економіки та зовнішньої політики України в умовах глобалізації.

4. Порівняльний підхід

Вивчення економічних моделей пострадянських країн через порівняльний підхід дозволяє зробити висновки про те, як різні політичні та економічні системи впливають на соціально-економічний розвиток. У цьому контексті дослідники порівнюють різні моделі: ліберальну ринкову економіку (як в Україні), змішану економіку (як в Казахстані) та державний капіталізм (як у Білорусі).. Одним із таких авторів є Тетяна Івашко, яка порівнює економічні моделі України, Казахстану та Білорусі, зокрема в контексті реформ і державного управління. Порівняння дозволяє з'ясувати, які стратегії були найбільш ефективними у певних умовах і чому деякі країни, як, наприклад, Азербайджан або Казахстан, змогли швидше адаптуватися до ринкових умов, ніж інші. Це дозволяє також ідентифікувати проблеми та можливості для подальших економічних реформ.

5. Культурно-соціальний підхід

Культурно-соціальний підхід акцентує увагу на значенні культурних традицій, соціальних інститутів і історичних особливостей у формуванні економічних моделей. Порівняння економічних моделей пострадянських країн не може бути повним без врахування таких факторів, як національна ідентичність, соціальна структура та історичний контекст, в якому відбуваються економічні зміни. Українські дослідники культурно-соціального підходу зосереджуються на взаємозв'язку економічних процесів з національними культурними особливостями та соціальними структурами. Одним з таких авторів є Ірина Жукова, яка аналізує роль соціальних інститутів у процесі економічних перетворень в Україні, зокрема акцентуючи увагу на

важливості культурної адаптації до ринкових умов. Важливою роботою в межах культурно-соціального підходу є дослідження Віктора Мельника, який аналізує взаємодію економічних і соціокультурних факторів на шляху перехідної економіки в Україні.

У цьому контексті важливо зазначити, що, наприклад, Казахстан і Білорусь значно більше зберегли елементи державного управління в економіці, в той час як Україна в процесі свого розвитку орієнтується на західну модель ринкової економіки, що вимагає значної соціальної адаптації та змін у свідомості населення.

Підходи, що акцентують увагу на різних аспектах-перехідній економіці, інституціональних змінах, глобалізації, порівнянні та соціокультурних факторах-допомагають зрозуміти процеси перехідної економіки, інституційних реформ, глобалізаційних змін, порівняння моделей економічних трансформацій, а також роль соціокультурних факторів у цих процесах. Всі ці підходи дозволяють зробити комплексний аналіз сучасних економічних реалій України та інших пострадянських країн.

Метою цієї статті є порівняння економічних моделей пострадянських країн, зокрема України, Азербайджану, Казахстану та Білорусі, з акцентом на їхні підходи до трансформації економіки, рівень державного контролю, використання природних ресурсів та взаємодію з міжнародною економікою. Аналізуючи особливості економічних стратегій, стаття прагне розкрити, як кожна з цих країн долала період після розпаду СРСР, а також оцінити ефективність застосованих моделей з точки зору економічного зростання, стабільності та розвитку.

Після розпаду СРСР в 1991 році країни, що вийшли з його складу, розпочали пошук нових моделей економічного розвитку, базуючись на своїх національних особливостях та зовнішньополітичних умовах. Одним із важливих аспектів цього процесу стало визначення ступеня лібералізації економіки, політичного курсу та застосування державного контролю. Порівняння економічних моделей таких пострадянських країн, як Україна, Азербайджан, Казахстан і Білорусь, дозволяє з'ясувати, які стратегії дали змогу країнам справлятися з кризами та переходом до ринкової економіки, а які – стали на заваді розвитку.

Після здобуття незалежності всі пострадянські країни зіткнулися з аналогічними викликами – необхідністю переходу від планової економіки до ринкової, формування нових інститутів, подолання спадщини тоталітарного управління та комуністичних економічних практик. Однак важливими відмінностями були політичні умови, наявність природних ресурсів, а також рівень готовності до проведення реформ.

Україна розпочала перехід до ринкової економіки з 1991 року, однак політична нестабільність, олігархізація економіки, корупція, а також геополітична ситуація значно ускладнили цей процес. Попри реформи, особливо в перші десятиліття, країна залишалася економічно залежною від

Росії, зокрема в енергетичній сфері, що впливало на її внутрішнє економічне середовище.

Азербайджан, з іншого боку, після здобуття незалежності значною мірою спирався на природні ресурси, зокрема нафту та газ. Стратегія розвитку країни була спрямована на максимальне використання цих ресурсів для забезпечення економічного зростання та стабільності. Азербайджан зумів привернути значні інвестиції завдяки енергетичному сектору, однак ця залежність також зробила країну вразливою до коливань світових цін на нафту.

Казахстан, маючи велику кількість природних ресурсів, зокрема нафтогазові родовища, значну частину свого економічного розвитку побудував на залученні іноземних інвестицій, розвитку енергетичного сектору та інфраструктури. Казахстан також застосовував стратегію державного капіталізму, активно залучаючи великі державні корпорації для управління економікою, що дозволяло забезпечити політичну та економічну стабільність.

Білорусь, на відміну від інших пострадянських країн, залишалася в межах значного державного контролю над економікою. Хоча Білорусь переживала певні економічні труднощі після розпаду СРСР, уряд країни впровадив жорсткі економічні обмеження і практично не допустив приватизації важливих підприємств, зберігши централізоване управління економікою.

Усі ці країни, хоча й мали спільні риси у процесі трансформації, застосовували різні економічні моделі для досягнення стабільності та розвитку.

Після здобуття незалежності Азербайджан зосередився на розвитку нафтогазового сектору. Економічний розвиток в країні в перші десятиліття незалежності базувався на експорті енергоресурсів, зокрема нафти і газу. Ключову роль у цьому процесі відігравали великі державні підприємства, а також іноземні інвестиції, залучені через різні міжнародні проекти, зокрема Набукко та Південний газовий коридор. Проте нафтова залежність відразу поставила перед Азербайджаном ряд ризиків, пов'язаних з коливаннями світових цін на енергоносії.

Азербайджан також зберігав високий рівень державного втручання в економіку, зокрема через державні нафтові компанії. Це дозволяло країні контролювати важливі економічні сектори і зберігати стабільність, однак в той же час таке державне регулювання обмежувало розвиток конкурентних ринків і інновацій.

Казахстан, на відміну від Азербайджану, орієнтувався не тільки на природні ресурси, але й на розвиток інфраструктури. Протягом 1990-х років країна активно інвестувала в розвиток транспортних і енергетичних мереж, що допомогло їй стати важливим транспортним коридором між Європою та Китаєм. Однак економіка Казахстану значною мірою залишалася залежною від видобутку нафти, газу та металів.

Однією з характерних рис казахстанської моделі розвитку є «державний капіталізм», коли державні компанії активно співпрацюють з приватними підприємствами для розвитку економіки. Така модель дозволила Казахстану

зберегти економічну стабільність та залучити значні іноземні інвестиції, але також підвищила залежність від держави.

Білорусь є найбільш «радикальною» в контексті збереження радянської моделі економіки, де держава продовжувала контролювати більшість стратегічних підприємств. Білоруська економіка характеризується значною централізацією, де приватний сектор відіграє обмежену роль. Економічні реформи в країні були обмежені, а уряд активно підтримував націоналізовані підприємства.

У результаті така модель дозволила Білорусі уникнути великих економічних потрясінь, але одночасно зменшила гнучкість економіки та не сприяла розвитку інновацій. Високий рівень державного контролю над економікою часто приводив до корупції, а також ускладнював залучення іноземних інвестицій.

Україна, на відміну від інших пострадянських країн, вела курс на швидке реформування і лібералізацію економіки, однак її політична ситуація, корупція та олігархізація значно ускладнили цей процес. Початок реформ у 1990-х роках був обумовлений необхідністю побудови ринкової економіки, але ці реформи часто стикалися з опором як з боку старих радянських еліт, так і з боку нових олігархічних структур, які здобули вплив на економіку та політику країни.

Україна прагнула створити більш конкурентоспроможний економічний простір, але її економічна модель була сильною відмінною рисою від таких країн, як Азербайджан і Казахстан, оскільки в Україні наявність природних ресурсів не дозволяла країні досягти подібної стабільності без значних економічних криз.

Висновки

1. Різноманітність економічних моделей: Порівняння економічних моделей України, Азербайджану, Казахстану та Білорусі свідчить про різноманітність шляхів економічного розвитку пострадянських країн, кожна з яких обрала свою стратегію адаптації до нових геополітичних і економічних реалій. Україна орієнтується на євроінтеграцію та розвиток ринкових механізмів, в той час як Азербайджан і Казахстан зберігають значну роль держави в економіці, зокрема через контроль над стратегічними галузями.

2. Важливість нафтогазового сектору: Усі ці країни значною мірою залежать від нафтогазових ресурсів, що визначає їх економічну політику та зовнішньоекономічні орієнтації. Азербайджан і Казахстан успішно інтегрують свої енергетичні ресурси в міжнародні ринки, тоді як Україна стикається з серйозними викликами через геополітичну ситуацію та необхідність диверсифікації енергетичних джерел.

3. Проблеми реформування економіки: Україна й Білорусь зазнають труднощів у процесах реформування своїх економічних структур. В Україні процес реформ затмарений політичною нестабільністю та війною, тоді як Білорусь зберігає значну частину економіки під контролем держави, що гальмує розвиток приватного сектору та інновацій.

4. Роль держави в економіці: Державний сектор зберігає суттєву роль у всіх порівнюваних країнах. Білорусь і Казахстан мають розвинені механізми державного втручання в економіку, тоді як Україна намагається обмежити роль держави, акцентуючи на ринкових механізмах. Це визначає відмінності в темпах розвитку, структурі економіки та рівні життя населення.

5. Виклики для України: Україна стикається з численними викликами на шляху реформ, серед яких – необхідність подолання корупції, зміцнення інституцій та інтеграція в глобальні економічні структури. Успіх цих реформ залежатиме від здатності країни забезпечити політичну стабільність і належні умови для розвитку підприємництва та інвестицій.

6. Перспективи розвитку: Попри всі труднощі, пострадянські країни мають потенціал для подальшого розвитку, зокрема завдяки значним природним ресурсам і стратегіям, які дозволяють диверсифікувати економічні інтереси. Однак ключовими для подальшого процвітання залишаються політичні рішення, які забезпечать стабільність, привабливість для інвестицій та реальний прогрес у реформах.

7. Значення зовнішньої політики: Зовнішньополітична орієнтація країн пострадянського простору також відіграє важливу роль у визначенні економічних стратегій. Україна, з її орієнтацією на ЄС і НАТО, повинна враховувати геополітичні фактори, що можуть значною мірою вплинути на економічний розвиток і стабільність.

Загалом, порівняння економічних моделей показує, що, незважаючи на спільне пострадянське походження, кожна країна вибирає свою стратегію розвитку, що визначається її ресурсним потенціалом, внутрішньою політичною ситуацією та зовнішніми впливами.

Література:

1. Буздуган Ю. М. Інституційна трансформація в Україні. – К.: Інтерпрес ЛТД, 2017.
2. Івашко Т. О. Порівняльний аналіз економічних трансформацій в Україні та пострадянських країнах. – К.: Альтерпрес, 2020.
3. Капустін П. П. Роль правових інститутів у розвитку економіки України. – К.: Юридична книга, 2015.
4. Курас С. В. Міжнародна економіка: глобалізація та її вплив на пострадянські країни. – К.: Видавництво Наука, 2017.
- Лановий В. М. Економічна реформа в Україні: історія та перспективи. – К.: КНЕУ, 2016.
5. Мельник В. І. Соціокультурні детермінанти економічних змін в Україні. – К.: Остром, 2021.
6. Миколайчук І. М. Перехід до ринкової економіки в Україні: проблеми та перспективи. – К.: Наукова думка, 2014.
7. Палій О. М. Глобалізація та економічні реформи в Україні. – К.: Факт, 2018.

8. Жукова І. В. Соціальна структура та економічні перетворення в Україні. – К.: Ліра-К, 2019.
9. Åslund, A. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It. – Washington: Peterson Institute for International Economics, 2015.
10. Cameron, D. R. The Politics of Reforms in Post-Soviet Countries. – New York: Cambridge University Press, 2018.
11. Ebel, R. D., & Rausch, S. Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia. – Washington: World Bank, 2019.
12. Kahanec, M., & Zimmermann, K. F. Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession. – Berlin: Springer, 2011.
13. Sachs, J. D. The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. – New York: Penguin Books, 2005.
14. Stiglitz, J. E. Globalization and Its Discontents. – New York: W. W. Norton & Company, 2002.
15. Treisman, D. The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev. – New York: Free Press, 2011.